

## Az intencionalitás modul fejlesztése és alkalmazása történelmi szövegeken

Ferenczhalmy Réka<sup>1</sup>, László János<sup>2</sup>

<sup>1</sup> Pécsi Tudományegyetem Pszichológia Doktori Iskola,  
7624 Pécs, Ifjúság útja 6.  
ferenczhalmy@gmail.com

<sup>2</sup> MTA Pszichológiai Kutatóintézete,  
1132 Budapest, Victor Hugo u. 18-22.  
laszlo@mtapi.hu

A tanulmány az NKFP 6/074/2005 számú pályázat támogatásával készült.

**Kivonat:** Kutatócsoportunk a NOOJ integrált nyelvelemző környezetben olyan algoritmusok fejlesztésével foglalkozik, melyek segítségével narratív pszichológiai tartalomelemzést végzünk. Az előadásban részletes ismertetésre kerül az intencionalitás modul felépítése és működése, találati pontossága és az alkalmazásánál felmerülő nehézségek természete. Ezt követi a modullal végzett vizsgálat bemutatása, melyet általános- és középiskolás tankönyvek szövegrészein végeztünk, melyek jelentős pozitív és negatív történelmi események leírását tartalmazták. Ezeket mint szociális reprezentációkat vizsgáljuk, melyek elképzelésünk szerint relevánsak a nemzeti identitás alakulásának és fenntartásának szempontjából. A vizsgálat során a saját és a másik csoportnak tulajdonított intenciót néztük, illetve ezen belül a siker és kudarc megjelenítését. Eredményeink a pozitív és negatív események eltérő intencionális mintázatát mutatják.

### 1 Bevezetés

Kutatócsoportunk pszichológiai narratív tartalomelemzéshez szótár alapú lokális grammatikákat fejleszt a NOOJ integrált nyelvelemző környezetben. Ennek célja olyan nyelvi kódok azonosítása és megragadása a szövegben, melyek pszichológiailag releváns implicit tartalmakat közvetítenek.

Megközelítésünk egyik kiindulópontja Bruner [1] elképzelése, aki a gondolkodás két alapvető formáját különítette el: a paradigmaticus, logikai-tudományos és a narratív gondolkodást. Előbbi absztrakt fogalmak és logikai műveletek használatán alapul, tartalmának meg kell felelnie a verifikáció kritériumának. Míg utóbbi a történetekben, elbeszélésekben való gondolkodást jelenti, melynek igazolásában az életszerűség és a valószínűség a döntő. A két forma más-más információk felfogására és szervezésére alkalmas, tehát vannak jelenségek, összefüggések, melyeket logikailag, és vannak, amiket történetekbe ágyazva tudunk megragadni. A nyelv – mint eszköz és forma –

használata több (pl. kulturális, társadalmi, egyéni) szinten meghatározott, ami szerepet játszik abban, ahogyan az egyén vagy egy csoport megalkotja saját világát. A hangsúly a konstrukció folyamatán van. Az információk az elbeszélés két különböző síkján jelennek meg: az első a deskriptív szint, ami a történetek pusztá leírását tartalmazza; a második pedig a pszichológiai szint, ami már az elbeszélő perspektíváját, viszonyulását és értékelését is közvetíti, azaz megjelennek a pszichológiai aspektusok: vágyak, intenciók, emóciók, stb., ami az események egyfajta interpretációját jelenti. Kutatásunk eme utóbbi feltárására irányul. Feltételezzük, hogy azon jellegzetességek azonosítása alapján, melyek mentén az egyén vagy egy csoport az elbeszélés által leképezi és megkonstruálja a maga valóságát, azaz ahogy a különböző aspektusokat megjeleníti vagy mellőzi ebben a folyamatban, információval szolgál az egyén személyiségére, pszichés működésére, illetve a csoportra nézve. [1]

### 1.1 Narratívum és identitás

A *Ki vagyok én?* illetve a *Kik vagyunk?* kérdések megválaszolása alapvetően, természetéből adódóan, csak narratívumok által képzelhető el. Az identitás tehát felfogható úgy is, mint az (élet)történetek folyamatosan újraserkesztett összessége, amelyben a múlt (származás, gyökerek, életesemények) és jelen történetei alapján kirajzolódik a lehetséges jövő is. A személyes identitás az én stabilitását és folytonosságát jelenti az állandó változások háttérében, ennek egyik igen meghatározó elmélete Erikson (1968) nevéhez fűződik. Emellett beszélhetünk szociális identitásról is, ami Tajfel (1981) megközelítésében az egyénnek másokkal, egy csoporttal való azonosságára vonatkozik. Azáltal, hogy a személy azonosul a csoporttal, azaz átveszi a normáit és értékeit, a csoport tagjává válik, így az önmegerősítést és biztonságot nyújt számára. [3]

Jelen kutatás a szociális identitásra irányul, megközelítésünkben a történelemkönyveket mint a szociális identitás alakulásában meghatározó szociális reprezentációkat vizsgáljuk. Ezek a reprezentációk Moscovici (1961) elmélete alapján egy konstruktív folyamat által jönnek létre és meghatározzák a társadalmi valóságot (kulturális, társadalmi és egyéni szinten is), azaz hogy mi kerül be a társadalmi diskurzusba, illetve mi milyen jelentéssel bír. Az információ így nemcsak objektív ismeretekre terjed ki, hanem magába foglalja a jelentéstulajdonítást, kijelöli a lehetséges értékelési és viszonyulási módokat, szoros összefüggésben az aktuális csoportfolyamatokkal, érdekekkel és célokkal. A szociális reprezentációk tehát igen jelentősek a szociális identitás szempontjából. Ide kapcsolható Halbwachs teóriája is, aki kollektív reprezentáció helyett kollektív emlékezetéről beszél, szintén kiemelve tehát a szociális meghatározottságot, illetve a konstrukció folyamatát. Moscovici megközelítésében fontos továbbá a familiarizáció folyamata, ami arra irányul, hogy hogyan válnak a tudományos ismeretek (az ő vizsgálatában pl. a pszichoanalízis, esetünkben a történettudomány) a mindennapi tudás részévé. [3]

A szociális identitás és reprezentációk összefüggését Assmann (1999) az emlékezet felől közelítette meg, megkülönböztetve kommunikatív és kulturális emlékezetet. Utóbbi a csoport eredetéig nyúlik vissza, felöleli tehát a csoport múltját, melyet történetek formájában hagyományoznak a csoport tagjai, kialakítva és fenntartva ezáltal a

csoport folytonosságát, identitását. A kommunikatív emlékezetben pedig, ami nagyjából nyolcvan évre, 3–4 generációra terjed ki, a közelmúlt és jelen eseményei jelennek meg, melyekben a kortársak osztoznak. Assmann szerint pl. egy trauma feldolgozásának folyamatához nagyjából nyolcvan év szükséges. A kommunikatív emlékezetben azonban nemcsak a közelmúlt emlékei konstruálódnak, hanem olykor a régmúlt történetek is előtérbe kerülnek és felülíródnak, akár mert valami új információ lát napvilágot, ami átszervezi a róluk való tudást, akár mert a csoport jelenében válik aktuálissá egy adott esemény, ami (akár a csoport aktuális szükségletei mentén) szintén vezethet a történet újrajrásához. [3] „A történelmi események „affordanciái” (Liu-Liu, 2003), vagyis az általuk potenciálisan hordozott szimbolikus tartalmak és érzelmi azonosulási minőségek, az identitáspolitikai és a társadalomban reálisan élő identitáskérdések együttesen határozzák meg a történelem jelenbeli szociális reprezentációját.”<sup>1</sup>

## 2 Az intencionalitás-modul

### 2.1 A modul ismertetése

Az intencionalitás tágabb értelemben mentális állapotok és szándékok tulajdonítását jelenti. A modul ezen belül kizárólag a szándéktulajdonításra terjed ki. A kiindulási pontot az igék jelentették. Bizonyos értelemben minden aktív, cselekvést leíró ige intencionális (pl. *Cikket írok.*), azonban a modul szempontjából csak azokat az eseteket vizsgáljuk, amikor az intenciót elsődlegesen jelöljük a szövegben. Ilyen értelemben ez lehet egy intencionális ige (pl. akar, tervez, szándékozik, stb.; *Cikket akarok írni!*), vagy lehet az igének egy intencionalitást implikáló esete (pl. a feltételes mód, ami nem konkrét cselekvést, hanem szándékot, vágyakat, stb. jelöl; *Úgy írnék egy cikket!*), illetve egyéb nyelvi kódok, melyeket alább részletesen ismertetek. Egy érdekes és ilyen tekintetben köztes csoportot képviselnek a beszédaktusok, mivel átmenetet képeznek a konkrét cselekvés és a pszichológiai sík között, ezeket a modulba nem vettük be. A célunk tehát nem a szándékos cselekvés, hanem magának a szándéknak a megragadása a szövegben.

A modul kialakítása során a Todorov-féle igei transzformációkból indultunk ki, melyek közül az intencionalitás és az eredmény kapcsolódik ide. Az eredmény tekintetében nem minden eset tartalmaz intencionalitást, valami, például egy cikk megírása, nem várt eredményekhez is vezethet, melyek tehát cél és szándék hiányában nem tekinthetők intencionálisnak. A modul szempontjából a cél elérésére vonatkozó esetek relevánsak, ilyen értelemben valaminek a sikere vagy kudarca már feltételezi a szándék meglétét.

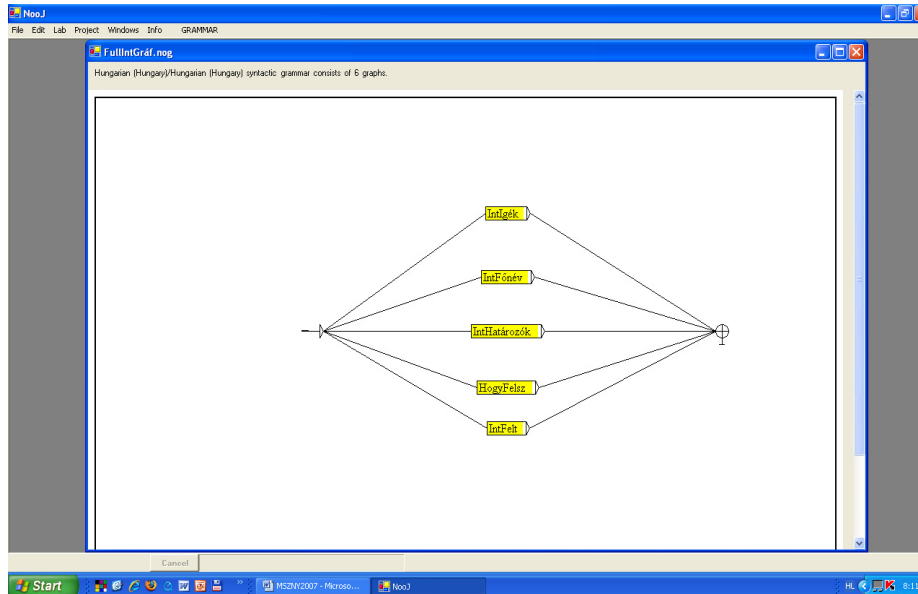
A modul fejlesztése során a NOOJ integrált nyelvelemző környezettel dolgoztunk, ami szótárak és lokális nyelvtanok segítségével teszi lehetővé a kódok szövegbeli azonosítását.

---

<sup>1</sup> László, J. (2005) 188.old.

## 2.2 A modul felépítése

Az alábbiakban ismertetem a teljes intencionalitás gráfot, illetve az ezt alkotó algráfokat.

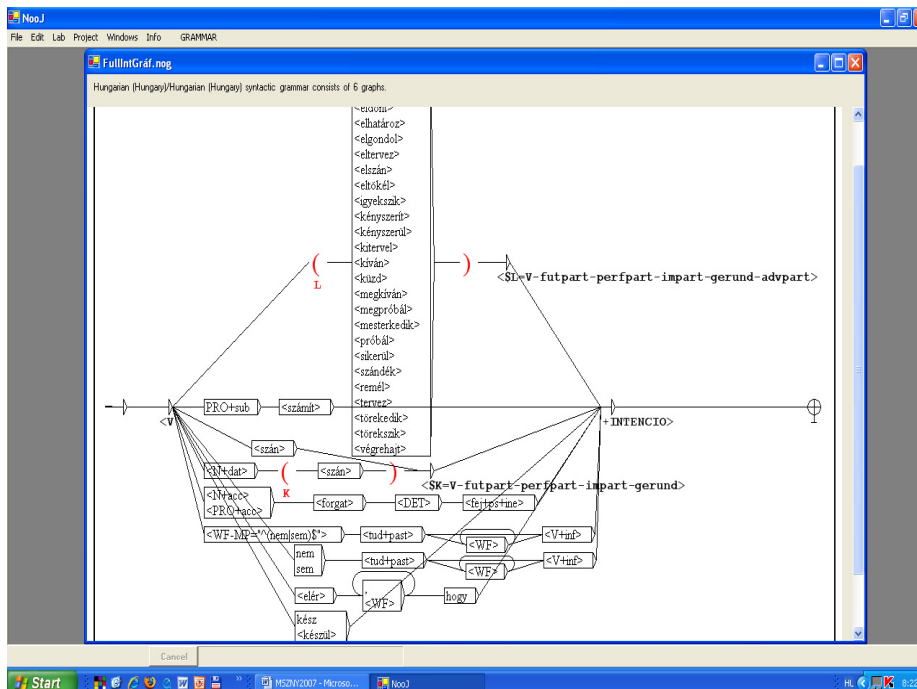


1. ábra Teljes intencionalitás gráf

Amint látható, a főgráf öt algráfból áll: 1, intencionális igék; 2, intencionális főnevek, 3, intencionális határozószók, melléknevek és névutó; 4, célhatározói mellékmondatok és 5, feltételes mód.

## 2.3 Az intencionális igék lokális nyelvtana

Az alábbi gráf tartalmazza az intencionális igék szótárát, illetve olyan idiomatikus és egyéb igei szerkezeteket, melyek bizonyos alakban intencionalitást fejeznek ki, pl. valaki a fejébe vesz valamit, vagy valamit viccnek vagy bántásnak szán valaki, az eredményekre vonatkozóan pedig hogy valamit meg tudott vagy nem tudott megcsinálni valaki, stb..

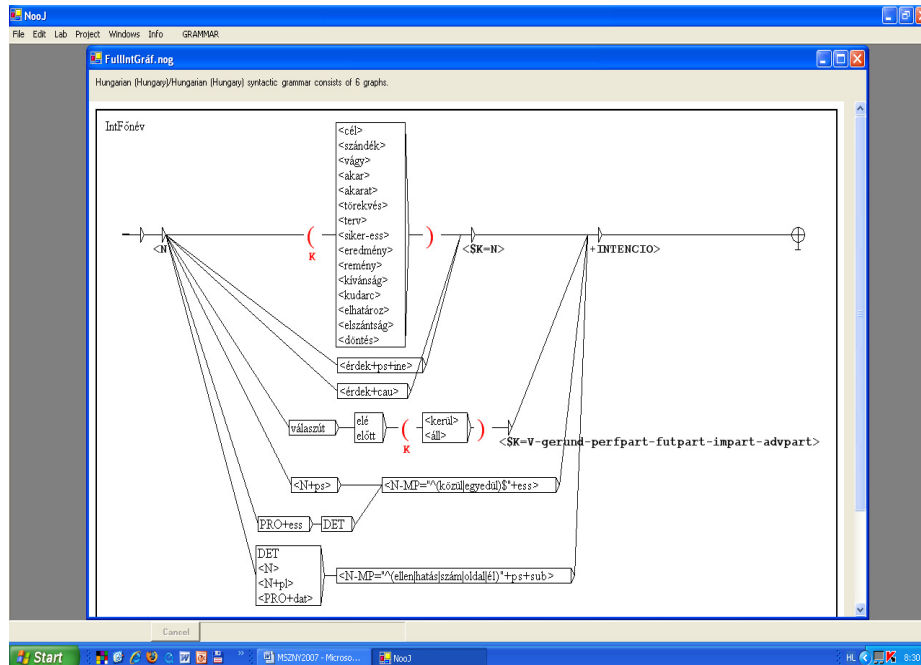


2. ábra Intencionális igék gráfja

### 2.4 Az intencionális főnevek lokális grammatikája

A gráf tartalmazza az intencionális főnevek listáját, illetve olyan szerkezeteket, melyek intenciót implikálnak. Láthatjuk például, hogy az 'érdek' önmagában nem intencionális, pl. *nekem nem érdekem, hogy harcoljak* (ettől még lehet, hogy akarok), de ha *valaminek az érdekében tesz valaki valamit, vagy közös érdekekért harcolunk*, az már intencionális, mert a célt jelöli.

Hasonlóan, ha *valaminek a jeléül tesz valaki valamit*, pl. *hódolata jeléül átnyújtott egy csokor rózsát, vagy tiltakozása jeléül kirohant a szobából*, már megjeleníti az intenció tulajdonítását, egy értelmezése a helyzetnek. Ki kell zárni azonban a túl sok téves találatot eredményező *közül, egyedül* eseteket, melyeknek köre természetesen az a különböző szövegek elemzése során bővül. Az általunk elemzett történelemszövegekben ezek vezettek sok nem kívánt találathoz (ezt eredményezték, pedig nem akartam, tehát ez nem intencionális mozzanat). Ezt jelen esetben morfológiai szintű kizárással lehet megoldani.



3. ábra Intencionális főnevek gráfja

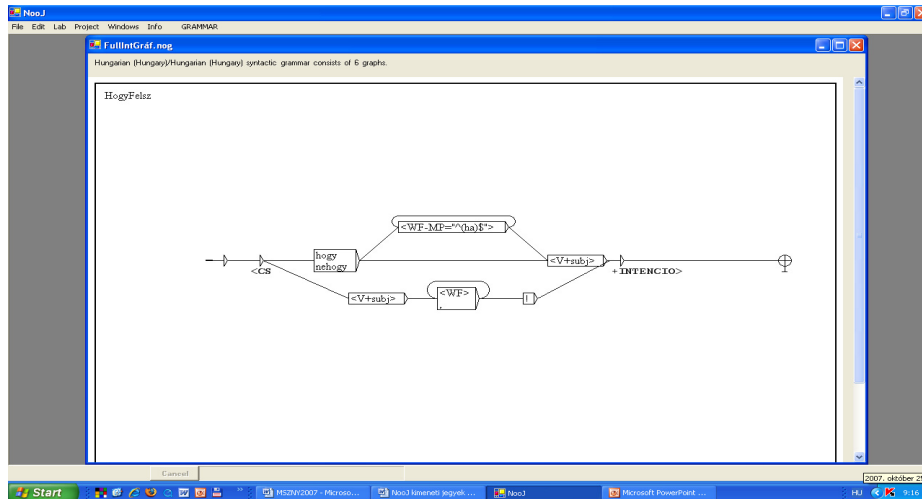
### 2.5 Az intencionális módhatározószók, melléknevek és névutó lokális grammatikája

A gráf két szótárból áll, a módhatározószókékból és melléknevekből. Módhatározószók használata mellett bármely egyszerű cselekvést kifejező ige intencionálissá válhat. Pl. önszántából vagy kényszerűen, direkt vagy véletlenül, szándékosan, tudatosan, módszeresen, stb. tesz-e valaki valamit.

A melléknevek a főnevekhez kapcsolódóan hordozhatják ezt az információt. Pl. hogy egy cselekvés szándékos, kitervelt vagy véletlen, illetve például hogy sikeres, eredményes vagy eredménytelen volt-e.

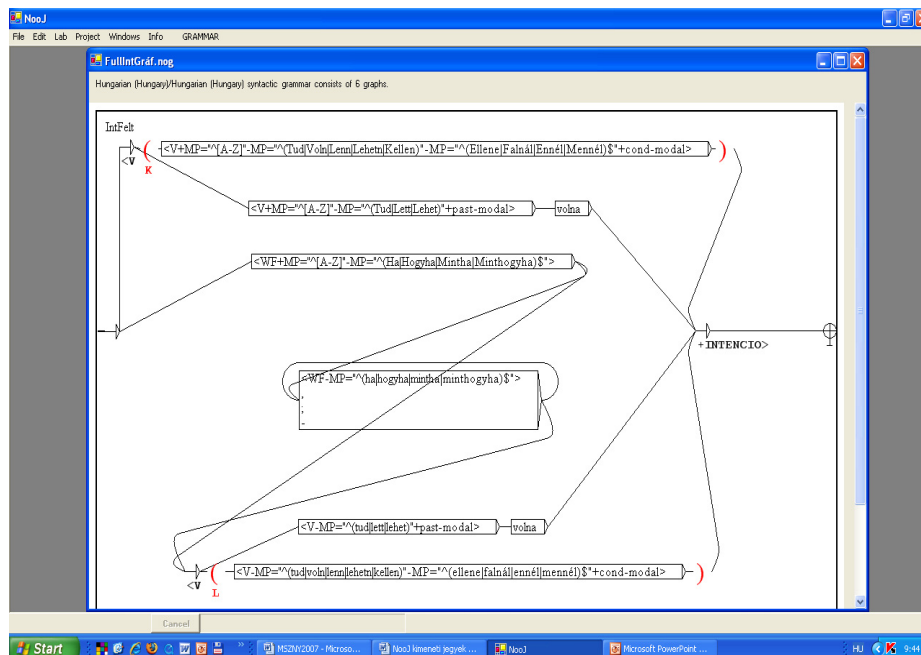
Ebben a gráfban található a *végett* névutó, mely szintén a szándékot jeleníti meg, pl. *A kutatás végett írom ezt a cikket.*





5. ábra Célhatározói alárendelő szerkezet gráfja

## 2.7 A feltételes mód lokális grammatikája



6. ábra Feltételes mód gráfja



Ez a gráf a feltételes mód azon nem kívánatos taláatait szűri ki, melyek valaminek csak a lehetőségét jelenítik meg, nem magát a szándékot. A *Ha most nem cikket írnék, kávéét innék és beszélgetnék...* példa alapján még lehetne szó a vágy sejtéséről, de a *Ha most Afrikában lennék, nem innék ennyi vizet.* mondat kapcsán ez már nem merül fel. (A gráf részletesebb kifejtését ld. Ferenczhalmy és László, 2006.)

## 2.8 A gráf találati pontossága

11849 szóból álló szövegen lefutva a találatok a következők.

Kézi kódolással: 160 találat	NOOJ találatok:
	Összes találat: 157
	Összes jó találat: 136 – 85%
	Téves találatok: 21 – 13%
	NOOJ kihagyás: 24 – 15%

## 3 Történelemkönyvek narratív pszichológiai elemzése

### 3.1 A kutatás ismertetése

A kutatásban a történelemkönyveket mint szociális reprezentációkat vizsgáltuk, melyek lényegesek a nemzeti identitás alakulásában. László, Ehmann és Imre (2002) szintén tartalomelemzésen alapuló kutatása a jelentős pozitív és negatív történelmi események szociális reprezentációinak vizsgálatára irányult, melyet általános- és középiskolásokkal, illetve egyetemistákkal végeztek. Ez a vizsgálat kimutatta, hogy a pozitív események többsége a régmúltban történt, melyet azután hosszú negatív, a balsors által vezérelt időszak követett, ami a rendszerváltás óta megint kicsit pozitívba fordult. [4] Jelen kutatásban ezen események reprezentációját a történelemkönyvek elemzésével vizsgáljuk.

A kutatásban a jelenleg használatos, több kiadótól és szerzőtől származó általános- és középiskolás történelemkönyveket vizsgáltuk témakörök szerint. Így az intencionalitás tekintetében a tatárjárás és az ország újjáépítése, Hunyadi János, Mátyás király, Mohács, Trianon és a II. világháború került az eddigiekben feldolgozásra. A szándéktulajdonítást két csoportra nézve vizsgáltuk: a saját és a másik csoportra vonatkoztatva, a vizsgált eseménytől függően (ingroup-outgroup összehasonlítás).

A munka során a NOOJ program mellett az Atlas.ti-vel is dolgoztunk, lévén, hogy a NOOJ még egyelőre nem rendelkezik statisztikai programmal és az ágencia kezelhetőségének megoldása is folyamatban van, illetve a szövegek ellenőrző kézi kódolását is ezzel végeztük.

A kutatás során arra kerestük a választ, hogy a pozitív és negatív események leírásaiban, azaz a sikerek és kudarckok megjelenítésében van-e a szándéktulajdonításra nézve valami jellegzetes mintázat. Van-e eltérés, és ha van, milyen a saját és mások kudarcainak vagy sikereinek bemutatásában. Feltételezésünk szerint az identitás

szempontjából lényeges pozitív események esetében a saját siker és a szándékosság jegyei erőteljesen megjelennek a szövegben, míg negatív események esetén a saját intenció mértéke csökken, míg a másik csoporté nő.

### 3.2 Eredmények

Az eredményeket az alábbi táblázatokban foglalom össze az általános- és középiskolai szövegek elemzéséből kapott adatok alapján.

1. Táblázat: Eredmények 2/1

		$\Sigma$ Inten- ció	$\Sigma$ Sa- ját	$\Sigma$ Másik	Saját		Másik	
					$\Sigma$ Siker	$\Sigma$ Ku- darc	$\Sigma$ Siker	$\Sigma$ Ku- darc
Általá- nos iskola	Tatár 6169 szó	90 1,45%	65 46	25 16	5	4	4	5
					$\Sigma 9$		$\Sigma 9$	
	Hunyadi 5334 szó	67 1,25%	52 31	15 11	16	5	0	4
					$\Sigma 21$		$\Sigma 4$	
	Mátyás 4098 szó	48 1,17%	44 29	4 4	12	3	0	0
					$\Sigma 15$		$\Sigma 0$	
	Trianon 3297 szó	45 1,36%	22 17	22 21	1	4	0	1
					$\Sigma 5$		$\Sigma 1$	
	II.VHáb 13869 szó	218 1,57%	170 138	48 38	15	17	6	4
					$\Sigma 32$		$\Sigma 10$	

2. Táblázat: Eredmények 2/2

		$\Sigma$ Inten- ció	$\Sigma$ Sa- ját	$\Sigma$ Másik	Saját		Másik	
					$\Sigma$ Siker	$\Sigma$ Kudarc	$\Sigma$ Siker	$\Sigma$ Ku- darc
Kö- zép- iskola	Tatár 8103 szó	105 1,29%	73 58	23 21	7	8	0	2
					$\Sigma 15$		$\Sigma 2$	
	Hunyadi 10442 szó	151 1,44%	107 64	30 25	25	18	1	4
					$\Sigma 43$		$\Sigma 5$	
	Mátyás 2487 szó	39 1,56%	38 27	1 1	7	4	0	0
					$\Sigma 11$		$\Sigma 0$	
	Trianon 5226 szó	70 1,33%	37 12	35 33	1	7+7Ne g	2	0
					$\Sigma 15$		$\Sigma 2$	
	II.VHáb 13646 szó	174 1,27%	111 81	63 48	13	10+7Neg	7	8
					$\Sigma 30$		$\Sigma 15$	

Az eredmények csak részben támasztották alá a feltevéseinket. Azt láthatjuk, hogy László és munkatársai által leírt pozitív, a régmúltba visszanyúló eseményeknél a saját csoport intenciója jelenik meg mind a szándék, mind ezen belül a siker és kudarc tekintetében. A másik csoporté (tatárok és törökök) alulreprezentált.

Ezzel szemben a negatív eseményeknél megjelenik a másik csoport intenciója is, Trianonnál az intenció aránya a két csoport között ki is egyenlítődik. Lényeges kiemelni, hogy sikerek és kudarcok tekintetében is a saját csoport jelenik meg leginkább, míg a másik csoport, pl. mint győztesek, ezen a síkon szintén alulreprezentáltak mondható. Szembeötlő ez Trianon esetében, amit lentebb részletesen is ismertettek.

### 3.3 Eredmények – Trianon szövegek elemzése

3. Táblázat: Trianon szövegek elemzésének eredménye

		$\Sigma$ Inten- ció	$\Sigma$ Saját	$\Sigma$ Másik	Saját		Másik	
					$\Sigma$ Siker	$\Sigma$ Kudarc	$\Sigma$ Siker	$\Sigma$ Ku- darc
Ált. isk.	Trianon 3297szó	44	22	22	1	4	0	1
		1,36%	17	21	$\Sigma 5$		$\Sigma 1$	
Közép isk.	Trianon 5226szó	70	37	35	1	7+7Ne g	2	0
		1,33%	12	33	$\Sigma 15$		$\Sigma 2$	

Az eredmények alapján azt látjuk, hogy az intencionalitás tekintetében a két csoport egyenlő arányban jelenik meg. Azonban ha ezt a sikerek és kudarcok bontásában nézzük, akkor ezen a síkon, tehát a pszichológiai síkon, szinte csak a saját csoport reprezentálódik. A 'Neg' kifejezés a kényszer következtében bekövetkező cselekvést jelzi, tehát az intenció egy specifikus fajtájának tekinthetjük, az intenció hiányára utal.

A találatok számadatainak elemzésén túlmenően érdemes megvizsgálni a konkrét találatokat is az egyes csoportokat illetően.

Saját csoport: remény, aláírta volna, sikerrel (+neg), kénytelen-kelletlen, tekintette volna, célul, kívánták alakjai, sikerült, hogy hazánkban a nyugalom helyreálljon, mindhiába, eredménytelen, törekvést, nem akaró, célja, kerüljenek vissza, hiába.

Másik csoport: akarták alakjai, tervezettel, elhatározták, eldöntötték, hiába, hogy Mo elveszítse, kénye-kedvére, hogy a magyarok kisebbségbe kerüljenek, tekintették fő feladatuknak, hogy...akadályozzák meg, vette volna (figyelembe), tervezett, hajlandó, kísérletet sem tettek, kívánták, hogy azok körbevegyék, tudatosan, módszeresen.

Az aláhúzott kifejezések a kudarcra irányulnak, melyeknek eloszlása így is érzékelhetővé válik.

### 3.4 Eredmények megvitatása

Az eredmények kapcsolódnak ahhoz az elgondoláshoz, hogy a régmúlt eseményei, azaz a gyökerek, az identitás szempontjából döntőek, felelevenítésük annak kialakulását és fenntartását szolgálja, tehát a saját csoport intencionalitása, sikerei ebben az esetben nagyon erőteljesen megjelennek. Ez hozzájárulhat a büszkeség, kontroll, pozitív identitás érzéséhez.

A negatív események azonban, melyek esetünkben még nem a régmúlt eseményei, tehát a kommunikatív emlékezet szerves részét képezik, még feldolgozatlanok. A feldolgozást itt olyan értelemben nézzük, hogy az események megjelenése a narratívumban mennyire integrált és koherens, ami a jó történet szempontjából döntő kritérium. Azaz mennyire lehet ezeket az eseményeket objektíven, reflektíven szemlélni. Itt a hiányoknak, a „hallgatásnak” éppolyan jelentősége van, mint a megjelenő tartalmaknak. Ilyen tekintetben a negatív eseményeknél, pl. Trianon, mint nemzeti trauma megjelenítésénél azt látjuk, hogy még erőteljes hiányosságok vannak, a másik csoport szándékai, eredményei még nem tudnak megjelenni.

### Bibliográfia

1. Bruner, J.: Valóságos elmék, lehetséges világok. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (2005)
2. Ferenczhalmy, R., László, J.: Az intencionalitás modul kidolgozása NOOJ tartalomlemező programmal. MSZNY, Szeged (2006)
3. László, J.: A történetek tudománya. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest (2005)
4. László J., Ehmann, B., Imre, O.: Történelem történetek: a történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás. *Pszichológia* 22, (2), 147-161. (2002)